

Tatarzy polscy w ruchu prometejskim

Selim Chażbijewicz

Po odzyskaniu niepodległości w roku 1918 w granicach odrodzonej Rzeczypospolitej mieszkało ok. sześć tysięcy Tatarów wyznających islam. Skupieni byli przede wszystkim na terenach ówczesnych województw: wileńskiego i nowogródzkiego oraz w niewielkim stopniu w województwie wołyńskim. Według danych przedwojennego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w roku 1925 w Polsce zamieszkiwało 5805 muzułmanów. Zorganizowani byli w 18 parafii, posiadających 16 meczetów. Obowiązki duchownych pełniło 18 imamów mających do pomocy 12 muezzinów (odpowiednik wikarego). Ówczesne muzułmańskie parafie posiadały około 240 ha ziemi – tzw. wakufów, czyli fundacji religijnych, dochody z których były przeznaczane na utrzymanie duchownych i konserwację meczetów. W rzeczywistości dochody z nich nie były wystarczające i korzystano z dotacji państwowych w wysokości między 60 a 80 tys. rocznie wypłacanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Myśl prometejska rodziła się wraz z odrodzonym państwem polskim. Rzeczypospolita już w latach 1919-1921 wspierała prawo do niepodległości i niezawisłości państwowej narodów nadbałtyckich i położonych nad Morzem Czarnym i Kaspijskim. Polskie wsparcie otrzymały takie państwa jak: Idel-Ural – republika Tatarów nadwołżańskich i Baszkirów, Republika Górali Kaukazu, istniejące w latach 1918-1920 państwo Czeczenów, Inguszy, Karaczajów, Bałkarów, Kabardyczyków, Osetyczyków, państwo Kozaków dońskich i kubańskich (nazwa od rzeki Kubań), Ukraina, Demokratyczna Republika Krymu, gdzie Tatarskie Zgromadzenie Narodowe zwróciło się z oficjalną prośbą do Ligi Narodów w piśmie z 17 maja 1920 roku, o przekazanie Krymu pod polski protektorat. Niestety, plany te nie zostały zrealizowane.

W roku 1926 powstał w Warszawie Instytut Wschodni, formalnie jako placówka naukowa i społeczna powołana do podtrzymywania stosunków naukowych i kulturalnych Polski ze Wschodem, w praktyce jednakże jej celem było odegranie politycznego zadania stworzenia zaplecza teoretycznego dla polityki prometejskiej.

Z Instytutem Wschodnim w Warszawie, jak i ośrodkiem wileńskim współpracowali polscy Tatarzy, a zwłaszcza bracia Leon i Olgierd Najman Mirza Kryczyńscy, twórcy i liderzy ruchu kulturalnego i społecznego polskich Tatarów. Byli oni założycielami Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP, istniejącego w latach 1925-1939. Obaj byli w okresie 1917-1921 czynnymi działaczami na rzecz niepodległości narodów muzułmańskich Rosji. Oprócz nich wielu polskich Tatarów uczestniczyło

w ruchu narodowowyzwoleńczym rosyjskich muzułmanów. Zwłaszcza dwa obszary byłego carskiego imperium stały się przedmiotem aktywności polsko-litewskich muzułmanów. Były to Krym i Azerbejdżan. W czerwcu po inwazji armii niemieckiej na terytoria rosyjskie na Krymie została powołana Demokratyczna Republika Krymu. Na czele tego państwa stanął generał Maciej Sulejman Sulkiewicz, carski oficer, polski Tatar. Był on premierem rządu, ministrem marynarki, ministrem spraw wewnętrznych i wojskowych, w praktyce sprawując władzę niemal dyktatorską. Oprócz niego członkami rządu byli: Aleksander Milkowski (przez pewien okres czasu minister spraw wojskowych), Aleksander Achmatowicz (minister sprawiedliwości), Leon Najman Mirza Kryczyński (dyrektor kancelarii rządu), oprócz tego pułkownik Bazarewicz, pułkownik Sobolewski, Boguszewicz, Bogdanowicz, Januszewski, Smolski¹.

W październiku 1918 po wyjściu Niemców i po zajęciu Krymu przez Armię Ochotniczą gen. Denikina, Sulkiewicz z częścią swoich współpracowników wyjechał do Baku, gdzie zajął się organizacją armii azerbejdżańskiej jako jej szef sztabu. Olgierd Najman Mirza Kryczyński zajmował najpierw stanowisko wiceministra sprawiedliwości, potem został pełnomocnym przedstawicielem republiki na Konferencję Zakaukaską w Tyflisie (obecnie Tbilisi). Leon Najman Mirza Kryczyński został dyrektorem kancelarii rządu republiki, Konstanty Hózman Mirza Sulkiewicz był natomiast wicedyrektorem kancelarii azerbejdżańskiego MSZ, a J. Churamowicz został dyrektorem tegoż. Oprócz nich poczesne stanowiska we władzach Azerbejdżanu zajmowali inni polscy Tatarzy: Mucharski, jako dyrektor kancelarii ministerstwa kontroli państwowej, Aleksander Półtorzycki – naczelnik wydziału ministerstwa handlu, Jakubowski, pułkownik Kijasbek, Helena Bajraszewska. Niektórzy z nich zostali w Azerbejdżanie, jak np. Dżemil Aleksandrowicz, wiceprezes Azerbejdżańskiej Komisji Archeologicznej w latach 1925-1928. Aleksandrowicz ogłosił drukiem parę prac o polskich Tatarach na łamach periodyków azerbejdżańskich². Również Leon Najman Mirza Kryczyński publikował w Baku pracę o polityce rosyjskiej wobec narodów muzułmańskich³. Jednakże Baku zostało zajęte przez bolszewików. Maciej Sulkiewicz został rozstrzelany, zaś bracia Kryczyńscy zdołali przedostać się do Polski. Będąc z wykształcenia prawnikami zajmowali wysokie stanowiska również w polskiej administracji państwowej. Olgierd Kryczyński pełnił od 1936 roku funkcję prokuratora generalnego RP, zaś Leon Kryczyński był wiceprezesem Sądu Okręgowego w Gdyni w latach 1936-1939 oraz wydawcą czasopisma naukowego i społecznego „Rocznik Tatarski”, które niewątpliwie było fundamentem badań

¹ Leon Najman Mirza Kryczyński, *Tatarzy polscy a wschód muzułmański* [w:] *Rocznik Tatarski*, t.2, Zamość 1935, s.82- 83.

² Dżemil Aleksandrowicz – *Nasyfi, Litowskije Tatary. Izwiestija obščeznawa obsużdienija i izuczenija Azerbejdżana*, Baku 1926, nr 2 , s.75- 95; tenże, *Litowskije Tatry kak czast' tiurkskogo Wostoka*, tamże, Baku 1927, Nr 4, s.147- 164.

³ *Dokumenty po ruskioj politikiie w Zakawkaziju*, t. I i II, Baku 1920.

nad polskimi i litewskimi Tatarami. Olgierd zginął w więzieniu w Smoleńsku w 1941 roku, zaś Leon został rozstrzelany przez Niemców w Piaśnicy koło Wejherowa w grudniu 1939 roku, w ramach porozumienia Ribbentrop-Mołotow, wraz z dziesiątkiem tysięcy pomorskiej polskiej inteligencji.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę zaistniał problem uregulowania stanu prawnego wyznawców islamu. Stan prawny opierał się na dawnym zaborczym prawie rosyjskim. Istniały niezależne od siebie ośrodki i gminy religijne. W grudniu 1925 roku w Wilnie odbył się pierwszy Wszechpolski Zjazd Delegatów Gmin Muzułmańskich celem ustanowienia jednolitej organizacji religijnej i powołania przywódcy religijnego z tytułem muftiego. Powstał Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej zaś na jego czele stanął mufti. Związek ten posiadał autokefalię czyli niezależność od jakichkolwiek ośrodków zagranicznych. W sensie prawnym ostatecznie pozycję wyznania muzułmańskiego w Polsce unormowała dopiero ustawa sejmowa z 21 kwietnia 1936 r., obowiązująca, ze zmianami, do dziś. Oprócz Muzułmańskiego Związku Religijnego w roku 1926 powołano Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów RP. Zrzęcał on przede wszystkim elitę tatarskiej inteligencji pragnącą odnowić i zachować dawne tradycje Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Związek tenże posiadał 20 oddziałów w 5 województwach. Zarówno jedna jak druga organizacja zaczęły wydawać własne tytuły prasowe. Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów RP wydawał w Wilnie miesięcznik „Życie Tatarskie” w latach 1934-1939. Ostatni numer ukazał się we wrześniu 1939 roku. W latach 1930-32 oraz 1933-37 ukazywał się w Warszawie kwartalnik „Przegląd Islamski”, jako organ Gminy Muzułmańskiej m.st. Warszawy. W latach 1932, 1935 i 1938 ukazały się trzy tomy czasopisma pt. „Rocznik Tatarski”. Redakcje tych czasopism utrzymywały kontakty z Instytutem Wschodnim oraz jego wydawnictwami, zwłaszcza „Wschodem – Orientem”.

Wybrany spośród czterech kandydatów na stanowisko muftiego na Rzeczpospolitą Polską, Jakub Szynkiewicz sprawował swój urząd do 1939 roku. Cieszył się zaufaniem ówczesnych polskich władz. Urodził się 16 kwietnia 1884 roku w Lachowiczach, obecnie na Białorusi. W roku 1904 kończy szkołę realną w Mińsku i rozpoczyna studia w Instytucie Technologicznym w Petersburgu. W roku 1910 postanawia zmienić radykalnie kierunek studiów i przenosi się na wydział języków wschodnich Uniwersytetu Petersburskiego. Zmiana zainteresowań mogła być może nastąpić pod wpływem aktywności w organizacji studenckiej pn. „Koło Akademików Muzułmanów Polskich”, która powstała w Petersburgu w roku 1907, spośród studentów – polsko-litewskich Tatarów. Celem tego koła była praca kulturalno-oświatowa wśród współplemieńców, pogłębianie wiedzy na temat przeszłości Tatarów, ich tradycji, wzmacnianie narodowej tożsamości, samokształcenie w dziedzinie historii polskich i litewskich

Tatarów. Do tego koła należało początkowo dwanaście osób, a Szynekiewicz był jednym z jego organizatorów. Po wybuchu pierwszej wojny światowej zostaje powołany jako rezerwista do wojska i przebywa na froncie do 1917 roku. W latach 1917- 1919 przebywał na Krymie działając wśród krymskich Tatarów. Na Krymie przebywało wtedy ponad tysiąc polskich Tatarów, którzy znaleźli się tam na skutek ewakuacji ludności pasa przyfrontowego, jaką zarządziły władze rosyjskie w 1915 roku na skutek ofensywy niemieckiej. Przez jakiś czas w okresie terroru bolszewickiego na Krymie musiał Szynekiewicz ukrywać się w górach krymskich. W roku 1919 wyjeżdża do Niemiec gdzie podejmuje studia na Uniwersytecie Berlińskim z zakresu języków wschodnich, filozofii i historii. W roku 1925 otrzymał stopień doktora filozofii za pracę z zakresu językoznawstwa – syntaksy w zdaniach w języku starotureckim. Podczas studiów w Berlinie zawarł też Jakub Szynekiewicz koleżeńskie stosunki z młodym człowiekiem o literackich zainteresowaniach, studiującym filozofię o nazwisku Joseph Goebbels. Ta znajomość będzie później owocowała.

W roku 1926, jak już wspominałem, został wybrany na stanowisko muftiego. Ożenił się z Lidią z domu Talkowską z którą miał syna Dżemila, obecnie obywatela USA. Między małżonkami była duża różnica wieku. Będąc muftim odbywał szereg podróży zagranicznych do krajów muzułmańskich, częściowo finansowanych przez polskie ministerstwo spraw zagranicznych widzące w tym możliwość kształtowania wizerunku Polski na Wschodzie i to stosunkowo tanim kosztem. Polscy Tatarzy w okresie międzywojennym byli w ten sposób „wykorzystywani” przez polską dyplomację, czego niestety nie podjęła dyplomacja III RP. W roku 1926 Szynekiewicz wyjeżdża na Wszechświatowy Kongres Muzułmański w Kairze, w roku 1928 do Turcji, w 1930 do Egiptu i Królestwa Hidżazu i Nedżdu – późniejszej Arabii Saudyjskiej, do Palestyny i Syrii, w roku 1930 również do Jugosławii, w 1932 roku do Turcji, Syrii, Palestyny i Egiptu, w 1935 na Wszecheuropejski Kongres Muzułmański w Genewie. Za zasługi w dziedzinie organizacji muzułmanów w Polsce decyzją Prezydenta RP z 24 kwietnia 1936 r. nadano mu order Polonia Restituta II klasy.

Pierwsza połowa lat trzydziestych to okres dużego sporu kompetencyjnego z braćmi Kryczyńskimi i prowadzonym przez nich Związkiem Kulturalno-Oświatowym Tatarów RP. Spór był tak ostry i długotrwały, że z ramienia władz podjął się mediacji ówczesny wojewoda wileński Ludwik Bociański. Jakub Szynekiewicz, co jest istotne dla jego późniejszej biografii, posiadał rodzzonego brata Macieja, który razem z nim przebywał na Krymie, a w roku 1918 został przewodniczącym Związku Tatarów Litewskich w Symferopolu. Maciej, żonaty z Polką, nauczycielką gimnazjum w Jałcie, zasymilowanej z miejscowymi Tatarami, po przejęciu władzy na półwyspie przez bolszewików w 1920 roku nie zdołał wrócić do Polski. Pod koniec lat dwudziestych w roku 1928 został aresztowany za nacjonalizm tatarski, trockizm i szpiegostwo na rzecz organizacji białogwardyjskich. Aresztowany zo-

stał też jego syn, Edige. Obaj zesłani byli pod koło polarne. Maciej nie przeżył tego obozu, jednakże młody Edige zdołał uciec i przedostawszy się przez całe terytorium Związku Sowieckiego przekroczył nielegalnie granicę z Iranem (wtedy jeszcze Persją) na Kaukazie. W Teheranie zgłosił się do polskiej ambasady, gdzie otrzymał pomoc. W roku 1936 jest już w Polsce i tu podejmuje w Wilnie studia w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Badań Europy Wschodniej. Związał się, jako współorganizator, ze Związkiem Młodzieży Tatarskiej w Wilnie. Nie jest wykluczone, że Edige Szynkiewicz już w tym okresie podjął współpracę z wywiadem niemieckim, jak i tureckim. Po wybuchu II wojny światowej wyjeżdża z Polski jako bezpieczeństwaowiec z personelem ambasady tureckiej. W roku 1941 i 1942 za pośrednictwem ambasadora Rzeszy w Ankarze, von Pappena, podejmuje rozmowy w Berlinie z władzami niemieckimi w sprawie organizacji oddziałów ochotniczych w Wehrmachcie, złożonych z jeńców sowieckich pochodzenia tatarskiego. Posiada pełnomocnictwo emigracji politycznej Tatarów krymskich w Turcji i ciche przyzwolenie rządu tureckiego. Otrzymuje oficjalną funkcję – reprezentanta tatarskich interesów narodowych przy Niemieckim Sztabie Dowództwa Wojsk Lądowych. Kiedy w roku 1942 gen. von Manstein zajmuje Krym, Edige Szynkiewicz przenosi się na półwysep gdzie jest szarą eminencją zorganizowanego przez Niemców samorządu tatarskiego – Komitetu Muzułmańskiego oraz uczestniczy w wydawaniu miesięcznika „Azad Krym” (Wolny Krym). Zmienia też nazwisko na - Kirimal (co w języku tatarskim znaczy – zabierz Krym). W roku 1942 Kirimal zostaje uznany za oficjalnego przedstawiciela interesów tatarskich przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych (OKH Wehrmacht) w sferze interesów ekonomicznych i humanitarnych. W listopadzie 1942 roku, Kirimal wraz z swoim biurem otrzymał od władz niemieckich pozwolenie na wyjazd na Krym. Po przyjeździe spotkali się oni z przedstawicielami utworzonego przez Niemców tatarskiego samorządu – Muzułmańskiego Komitetu w Symferopolu których poinformowali o wynegocjowanej zgodzie władz niemieckich na przesiedlenie na Krym 25 tys. Tatarów z terenów Litwy, Białorusi i Rumunii. Władze Muzułmańskiego Komitetu w Symferopolu podkreśliły pełne poparcie dla berlińskiego przedstawicielstwa i jednogłośnie dokooptowały Kirimala i jego współpracownika A. Balicza do swojego grona. Dla Kirimala miało to znaczenie propagandowe o tyle, że wobec władz niemieckich mógł występować już nie jako przedstawiciel emigracji politycznej krymskich Tatarów, ale już jako przedstawiciel tatarskiej ludności Krymu. Został przez Niemców uznany za jedyne pełnomocnego przedstawiciela krymskich Tatarów wobec władz III Rzeszy i jego biuro zostało oficjalnie nazwane Krymskotatarskim Centrum Narodowym. Ten fakt nastąpił w styczniu 1943 roku. Jednocześnie w Ministerstwie Rzeszy do Spraw Okupowanych Terytoriów Wschodnich kierowanym przez Alfreda Rosenberga powstała komórka – Wydział Krymskotatarski (Krimtataren Leitstelle) która miała

się zajmować przekazywaniem decyzji władz niemieckich dla Krymskotatarskiego Centrum Narodowego.

Kirimal w 1944 roku starał się, korzystając ze swoich wpływów u władz niemieckich ratować część tatarskich aktywistów i działaczy. W tym czasie w zasadzie wszyscy spodziewali się inwazji Armii Czerwonej na półwysep. Kirimal oznajmił wszystkim którzy kolaborowali z Niemcami, że w razie ewakuacji Wehrmachtu oni również, razem z rodzinami i dobytkiem zostaną ewakuowani. Niestety, nie uzgodnił tego z niemieckim dowództwem wojskowym. Nie mniej udało mu się wytargować z Niemcami ewakuację ok. 2500 tatarskich działaczy wraz z rodzinami po rozpoczęciu walk o półwysep. Jesienią 1944 roku Kirimal został jedynym znaczącym działaczem krymskotatarskim w niemieckich strukturach politycznych. 25 listopada 1944 roku on i jego grupa współpracowników rozpoczęli wydawanie gazety „Krim” w Berlinie. 18 listopada 1944 roku w Berlinie zebrał się po raz pierwszy Komitet Narodów Ujarmionych przez Rosję. W jej skład weszli przedstawiciele Wojskowego Związku Tatarów nadwołżańskich „Idel-Ural”, Komitety Narodowe: Ormiański, Gruziniński i Narodów Północnego Kaukazu oraz Azerbejdżański i Turkiestański, przedstawiciele różnych grup ukraińskich, Białoruska Centralna Rada oraz Krymskotatarskie Centrum Narodowe, które reprezentował E. Kirimal. Pod sam koniec wojny, 17 marca 1945 roku minister Rzeszy Alfred Rosenberg w imieniu władz niemieckich uznał Krymskotatarskie Centrum Narodowe jedynym przedstawicielem narodu Tatarów krymskich w Niemczech. Po zakończeniu II wojny światowej przebywał na stałe w Monachium, gdzie był współorganizatorem tatarskiej rozgłośni radia „Svoboda” i zajął się pracą naukową w monachijskim Instytucie Badań nad Związkiem Sowieckim. Zmarł 22 czerwca 1980 roku.

Równolegle rozwijała się sowietologia polska w Wilnie. W roku 1930 powstał Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, którego członkami-założycielami była ówczesna elita intelektualna, profesorska Wilna. Instytut posiadał również Radę Naukową i istniejącą przy niej Szkołę Nauk Politycznych. Prezesem zarządu instytutu był profesor Stefan Ehrenkreutz, a członkami Jan Piłsudski (brat Józefa) i Witold Abramowicz. Siedzibą instytutu był gmach Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich przy ulicy Arsenalskiej 8. Tam też odbywały się wykłady Szkoły Nauk Politycznych, która była prywatną wyższą uczelnią. Prezes zarządu, profesor Ehrenkreutz włożył wiele wysiłku w powołanie i działalność instytutu. Był ostatnim, wybranym 20 czerwca 1939 roku rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego na kadencję 1939/1940. Wtedy to kadencja rektora trwała rok a kandydat na rektora był co roku proponowany przez inny, kolejny wydział uniwersytetu. Został zakatowany przez NKWD w 1945 roku.

W ramach instytutu należy wspomnieć o pracach profesora Stanisława Swianiewicza, który interesował się zwłaszcza sowiecką gospodarką, a jego rozprawa habi-

litacyjna nosiła tytuł „Lenin jako ekonomista”. Warto też przypomnieć raz jeszcze rolę Mariana Zdziechowskiego, który był niejako duchowym ojcem instytutu. On to, jako pierwszy zwracał uwagę na niebezpieczeństwa totalitarnego systemu sowieckiego. Wśród współpracowników instytutu warto też przypomnieć postać Jana Kucharzewskiego, autora fundamentalnej do dziś i aktualnej naukowo pracy pt. „Od białego caratu do czerwonego”, liczącą siedem tomów w sposób całościowy omawiającą rosyjską ideologię lewicową od jej dziewiętnastowiecznych społecznych korzeni. Profesor Swianiewicz w roku 1943 został powołany przez generała Andersa szefem Instytutu Studiów Wschodnich przy sztabie II Korpusu Wojska Polskiego na Bliskim Wschodzie. Instytut ten istniał do 1947 roku i funkcjonował w Jerozolimie i w Bejrucie. Jego współpracownikiem był też Włodzimierz Bączkowski, czołowy działacz prometejski z okresu międzywojennego.

Koniecznym jest też przypomnienie sylwetki profesora Witolda Sukiennickiego, prawnika, sowietologa, specjalisty od problematyki prawno-ustrojowej. W latach 1929-1939 był na Uniwersytecie Stefana Batorego wykładowcą filozofii prawa, prowadził też zajęcia w Szkole Nauk Politycznych gdzie wykłady monograficzne jak „Struktura polityczna ZSRS”, „Historia ruchu rewolucyjnego w Rosji” czy „Ewolucja ustroju ZSRS (1917- 1936)” cieszyły się znacznym zainteresowaniem. Po roku 1939 najpierw trafił do obozu pracy – łagru sowieckiego, skąd, wyciągnięty przez ambasadora Polski w Związku Sowieckim Stanisława Kota po umowie Sikorski- Majski w 1941 roku, pracował w ambasadzie RP w Kujbyszewie, po czym przeszedł do Iranu z armią gen. Andersa i znalazł się ostatecznie w USA. Pracował też w latach 1952-1957 w redakcji polskiej Radia Wolna Europa. W USA kontynuował swoją pracę badawczą już często po angielsku. Jego dorobek naukowy jest do dziś aktualnym wkładem w badania problemów prawno-politycznych i historyczno-społecznych Europy Wschodniej.

Członkiem i wykładowcą w Instytucie był też profesor Jan Rozwadowski, jeden z dwóch największych polskich językoznawców obok Jana Baudouin de Courtenay. W Szkole Nauk Politycznych wykładał również kurs języka tureckiego Hadży Seraja Chan Szapszał zwierzchnik duchowy polskich Karaimów, naukowiec i orientalista. W szkole tej był również lektorat języka tatarskiego. W ramach prac badawczych członków instytutu powstawały cenne publikacje, jak już wspomniana prof. Swianiewicz i Sukiennickiego, „Stalinowska koncepcja państwa” Franciszka Anczewicza, „Marksistowsko-leninowska teoria prawa” Sukiennickiego, tegoż „Kolektywizacja rolnictwa w ZSRR w okresie pierwszej pięciolatki”, i inne. Z pracami Instytutu, a zwłaszcza ze Szkołą Nauk Politycznych związani byli działacze Koła Młodzieży Tatarskiej w Wilnie i wspomnianego już powstałego tuż przed wojną w 1938 r. Związku Młodzieży Tatarskiej.

W ruchu prometejskim w Warszawie w okresie międzywojennym uczestniczyli również inni przedstawiciele narodów turkijskich, emigranci polityczni przebywają-

cy czasowo lub dłużej w Polsce. W siedzibie Instytutu Wschodniego w Warszawie, na Miodowej odbywały się też zebrania Gminy Muzułmańskiej miasta stołecznego Warszawy, a nawet nauka religii dla dzieci. Nauczycielem religii był Ayas Ishaky, emigracyjny działacz prometejski, pisarz tatarski, jeden z działaczy państwowych republiki Idel-Uralu.

W Polsce przebywał również pułkownik Mahomed Nabi-Ogły Israfilow, występujący też jako Israfil Bey, przewodniczący Azerbejdżańskiego Komitetu w ramach Ostministerium Alfreda Rosenberga w latach 1943-1944. 12 grudnia w randze waffen-standartenführera został dowódcą grupy bojowej „Azerbejdżan”, w ramach Waffen SS. Po zakończeniu wojny, wydany przez zachodnich aliantów sowiecom, został 11 lipca 1945 roku zabity w Baku, dokąd go zawieziono. Przed 1939 rokiem przebywał w Polsce, żonaty z Polską Tatarką, Dilarą Bajraszewską ze Słonima, córką pułkownika wojsk polskich Mustafy Bajraszewskiego, uczestnika wojny polsko-sowieckiej w 1920 roku.

W Polsce przebywał też dr Abdullah Zihni Soysal, emigrant, do 1939 roku mieszkający w Polsce, gdzie w Krakowie, tuż przed wojną w 1939 roku uzyskał doktorat na podstawie wydania tłumaczeń – jarłyków – listów chana krymskiego Islama III Giraja do króla Jana Kazimierza. Soysal po wojnie znalazł się w Turcji gdzie zmarł. Z emigracyjnych działaczy Tatarów krymskich można też wymienić Selima Ortaya, autora broszurki „O wolny Krym” wydanej po polsku w ramach wydawnictw Instytutu Wschodniego, dra Sabri Arykana autora pracy magisterskiej „Zagadnienie prawne państwa tatarskiego na Krymie”, obronionej na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, a także ożenionego i asymilowanego częściowo w Polsce Wassan Gireja Dżabagi, przewodniczącego parlamentu Republiki Północnego Kaukazu w 1918 roku, dziennikarza, wydawcę. Wydawał on i redagował wspomniane już czasopismo „Przegląd Islamski” w Warszawie, był też właścicielem prywatnej agencji informacyjnej „Orient”. W roku 1937 wyjechał jako korespondent Polskiej Agencji Telegraficznej do Turcji, gdzie zmarł. W Polsce przebywał również parokrotnie Dżafar Sejdamet, przywódca krymskotatarskiej emigracji politycznej. W roku 1930 wydał on w Warszawie, w ramach wydawnictw Instytutu Wschodniego, książkę pt. „Krym”, omawiającą dzieje, kulturę oraz działalność polityczną Tatarów krymskich w kierunku niepodległości państwowej. W roku 1936 swoją książkę pt. „Z dziejów Krymu” wydał też Abdullah Zihni Soysal.

Tematyka prometejska pojawiała się wśród emigracji politycznej polskich Tatarów, skupionej tuż po zakończeniu II wojny światowej wokół czasopisma „Głos z Minaretu”, wydawanym w języku polskim w latach 1946-1951, organie imamaty polowego przy II Korpusie Wojska Polskiego na Zachodzie, a później Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia. Na podstawie rozkazu generała Władysława Andersa utworzono taki imamat polowy, dla żołnierzy polskich

wyznania muzułmańskiego, a imamem został Emir El Muemminin Bajraszewski z Nowogródka. W roku 1947 miał też miejsce w Londynie Walny Zjazd Muzułmanów Polskich na Obczyźnie który, powołał Gminę Muzułmanów Polskich w Wielkiej Brytanii. Członkowie tej gminy, zwłaszcza Emir Bajraszewski współdziałali z Instytutem Reduta który był emigracyjnym odpowiednikiem dawnego Instytutu Wschodniego oraz bliskowschodniego Instytutu Studiów Wschodnich. Były to już jednak tylko cienie międzywojennej aktywności.

Prof. Selim Chazbijewicz – politolog, pracownik naukowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Specjalizuje się w badaniach nad kulturą i dziejami Tatarów polskich, litewskich oraz krymskich.

Polish Tatars in the Promethean Movement

Selim Chazbijewicz

The article begins with a short introduction to the main thesis and characters of the Promethean idea and policy. Within the framework of the practical realization of this idea, an Eastern Institute was established in Warsaw in 1926. Polish Tatars closely cooperated with the Institute. Among them, two brothers, Leon and Olgierd Najman Mirza Kryczyńscy, creators and leaders of the cultural and social movement of Polish Tatars, were especially important. They were also the founders of the Cultural-Educational Association of Tatars of the Polish Republic (1925-1939). Apart from them, many Polish Tatars participated in the independence movement of Russian Muslims, especially in Crimea and Azerbaijan. After the German invasion of Crimea in June 1918, the Democratic Republic of the Crimea was established, with Maciej Sulejman Sulkiewicz, a Polish Tatar, as its leader. After the Germans left the peninsula, Sulkiewicz along with a group of his associates left for Baku, where he proceeded to organize the Azerbaijani army as its Chief of Staff. Apart from him, the Kryczyńscy brothers also occupied important posts in the Azeri government. They were also involved in publishing. After Baku was conquered by the

Польские татары в прометейском движении

Селим Хазбиевич

Статья начинается с описания главных героев прометейской идеи и политики. В рамках прометейской политики в 1926 году в Варшаве был создан Восточный Институт, с которым сотрудничали польские татары, в частности братья Леон и Ольгерд Найман Мирза Кричинские. Они были основателями культурно-просветительского общества татар Польши (1925-1939). Наряду с этим, многие польские татары принимали участие в национально-освободительном движении мусульман России, особенно в Крыму и в Азербайджане. После немецкого вторжения в Крым, в июне 1918 года была создана Демократическая Республика Крым во главе с польским татаринном Матвеем (Масей) Сулейманом Сулькевичем. После выхода Германии с полуострова Сулькевич, с некоторыми своими сподвижниками, отправился в Баку, где организовал азербайджанскую армию в качестве начальника штаба. Кроме него важные посты в правительстве Азербайджана занимали Леон и Ольгерд Найман Мирза Кричинские, а также другие польские татары. В Баку они также вели активную публицистическую деятельность. После оккупации

Bolsheviks, Maciej Sulikiewicz was shot, while the Kryczyńscy brothers managed to escape to Poland, where they both occupied high posts in the Polish judiciary administration. Leon was also the publisher of the journal “Tatar Yearbook”.

On the territory of the newly independent Poland in 1918, there lived approximately 6000 Muslim Tatars organized into 18 parishes with 16 mosques. There was a need to regulate the legal status of Muslims. After the All-Polish Convention of Delegates from the Muslim Communes in 1925, a Muslim Religious Association of Poland was established. The head of the Association was Mufti Jakub Szynkiewicz. He was often abroad under the auspices of the Polish Ministry of Foreign Affairs, but mostly as a participant in various International Muslim Congresses. The Association was autocephalous. In 1926, a Cultural-Educational Association of Tatars of the Polish Republic was established. It primarily brought together Tatar intelligentsia who wanted to maintain the old Tatar traditions of the Great Duchy of Lithuania. A Vilnius section of the Association published a monthly: “Tatar Life”, and the Warsaw section a quarterly: “Islamic Review”. Both editorial offices kept up close contacts with the Eastern Institute.

The author also mentions Mufti Szynkiewicz’s nephew, Edige Szunkiewicz, who after being sent to a Gulag, managed to escape to Turkey, where he received aid from the Polish embassy. In 1936, he returned to Poland, where he

Баку большевиками М. Сулькевич был расстрелян, а братьям Кричинским удалось добраться до Польши, где они, будучи юристами, занимали высокие посты в отправлении правосудия. Леон был также издателем журнала «Татарский Ежегодник».

В 1918 году на территории возрожденной Речишполитой проживало около шести тысяч татар-мусульман, организованных в 18 приходах с 16 мечетями. Тогда уже появилась проблема регулирования правового статуса мусульман. После Общепольского мусульманского съезда делегатов общин, в 1925 году создался мусульманский религиозный Союз в Польше. Во главе союза встал муфтий—Якуб Шинкевич, который по своим обязательствам, а также от имени польского МИД провел ряд зарубежных поездок, в основном для участия в мусульманских съездах. Союз имел автокефалию. В 1926 году было создано Культурно-просветительский центр татар Польши, объединивший в основном представителей татарской интеллигенции, которые стремились к восстановлению и сохранению древних традиций татар Великого княжества Литовского. Филиал Центра в Вильнюсе издавал ежемесячник «Татарская Жизнь» и филиал в Варшаве — кварталник «Исламский обзор». Редакторы этих журналов поддерживали контакт с Восточным институтом.

Автор описывает личность племянника муфтия Шинкевича, Едиге Шинкевича, которому после его

began studies at the School of Political Sciences and became one of the founders of the Tatar Youth Association. After the outbreak of war, he left for Turkey, where he became the official representative of Tatar interests to the German Army High Command. He carried on negotiations concerning the creation of a voluntary Tatar military force and he left for Crimea. In 1944, when the Bolsheviks were retaking the peninsula, he managed to evacuate approximately 2500 Tatar activists together with their families. After 1944, he settled in Germany, where he continued his publishing and scientific career.

At the same time, Polish Sovietology was developing in Vilnius. In 1930, the Eastern European Scientific-Research Institute was established under the supervision of Stefan Ehrenkreutz. Some of the most outstanding researchers worked for the Institute, among them: Stanisław Swianiewicz, Marian Zdziechowski, Jan Kucharzewski and Wiktor Sukiennicki – a specialist on legal-political systems. Within the Institute, a School of Political Sciences existed. The School offered a wide range of language courses, including Turkish and Tatar. The activists of the Tatar Youth Union in Vilnius and the Tatar Youth Association were closely involved in the work of the Institute and especially the School of Political Sciences.

Representatives of other Turkic nations and political emigrants were also present and active in Warsaw during the inter-war period. The Eastern Institute also held gatherings of the Muslim

ссылки с отцом в лагерь, удалось бежать в Турцию, где он получил помощь в польском посольстве. В 1936 году, будучи в Польше, он получил образование в Вильнюсской Школе политических наук и стал соучредителем Союза молодых Татар. После войны он отправился в Турцию, где стал официальным представителем татарских интересов при главном командовании немецких Сухопутных войск. Он также участвовал в проведении переговоров о создании татарских добровольческих отделов, выезжает в Крым. В 1944 году, когда большевики заняли полуостров, ему удалось эвакуировать около 2 500 татарских активистов и членов их семей. После 1944 года он поселился в Германии, где продолжал журналистскую и научную деятельность.

Одновременно в Вильнюсе развивается польская советология. В 1930 году был создан Научно-Исследовательский Институт Восточной Европы, председателем которого стал Стефан Эгрэнкреуц. В Институте работали видные ученые, в том числе Станислав Свяневич Мариан Здзеховский, Ян Кухажевский, а также специалист по правовым и политическим вопросам Виктор Сукенницкий. Действующая в рамках Института, Школа политических наук проводила языковые курсы, в том числе курс турецкого и татарского языков. С деятельностью Института, в частности со Школой политических наук, были связаны активисты Молодежного Татарского Кружка

Commune and even hosted religion lessons for children. Their teacher was Ayas Ishaky: an emigrant, Promethean activist, Tatar writer and a public servant of the Idel-Ural Republic. In Poland, there were also Colonel Mahomed Nabi-Ogły Israfiłow Chairman of the Azerbaijani Committee within the framework of the Ostministerium of Alfred Rosenberg (1943-1944); not to mention Doctor Abdullah Zihni Soyol (translator of the letters of the Khan of the Crimea Islam II Giraj to Polish King Jan Kazimierz), Selim Ortay (author of the brochure “For a Free Crimea” published in Polish by the Eastern Institute); Doctor Sabri Arykan (author of “Legal Problems of the Tatar State in Crimea”) and finally Wassan Girej Dżabaği (Speaker of the Parliament for the Republic of Northern Caucasus in 1918, journalist and publisher). Jafar Seydamet, the leader of Crimean Tatar political emigration visited Poland several times. He published his book “Crimea” – considering the culture and political activity of Crimean Tatars towards independence – in Poland, in 1930.

Even though Tatars were engaged in political activity after the war, the author of the article unambiguously states that this work didn't even come close to the level of activity during the inter-war period within the framework of the Polish Promethean policy.

в Вильнюсе, и сформировавшегося перед самой войной в 1938 году, Союза молодежи Татарстана.

В Варшаве, в межвоенный период находились и вели активную деятельность также представители других тюркских народов, политических эмигрантов. В штаб-квартире Восточного института в Варшаве проводились встречи мусульманской общины, и даже религиозное обучение для детей. Преподавателем религии был активист в изгнании, татарский писатель, один из государственных деятелей Республики Идель-Урала Исхаки Аяс. В Польше также прибывали полковник Мухаммед Наби-оглу Исрафилов, председатель азербайджанского Комитета в рамках Остministerium Альфред Розенберг (1943 – 1944), д-р Абдулла Зихни Соля – автор переводов из писем крымского хана Ислам Гирая III королю Яну Казимиру, Селим Ортая – автор брошюры «О свободный Крым», опубликованной на польском языке в рамках изданий Восточного Института, д-р Сабри Арыкана – автор работы «Правовые вопросы татарского государства в Крыму», а также Вассан Джабаği Гирея – Председатель парламента Республики Северного Кавказа в 1918 году, журналист и издатель. Польшу также посетил несколько раз Сейдамет Джафер – лидер крымско-татарской политической эмиграции. В 1930 году он опубликовал в Варшаве, в рамках Восточного Института книгу под названием «Крым», которая описывала историю, культуру и по-

литическую активность крымских татар в направлении национальной независимости.

Несмотря на активную деятельность татарской политической эмиграции после войны, автор четко заявляет, что она не может конкурировать с проводимой работой, которая велась в межвоенный период в рамках польской прометейской политики.

